

TURGUT CANSEVER: MİMARİNİN ONTOLOJİK VE ETİK ZEMİNİ

[Turgut Cansever: Ontological and Ethical Backgrounds of Architecture]

Ümit ÖZTÜRK

Dr. Öğretim Üyesi; Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü
u.rzg.ozturk@gmail.com

ÖZET

Turgut Cansever'e göre şehir, insan hayatını düzenlemek üzere oluşturulan en önemli yapı; şehrin temel kurucu unsuru, şehrin ilk yapı taşı olan ev; bir evi inşa eden özne de mimardır. Ancak Cansever'e göre inşa, sadece tek bir eve dâir olmayıp, aynı zamanda, o ev ile birlikte aynı mekânı paylaşan diğer evlerin de, kurulması mümkün fizik ve toplum ilişkileri yönünden belirlenme sürecidir. Bu mânâda inşa, insanlar arası ilişkileri yapılar üzerinden düzenleyen yaratıcı bir faaliyet olarak ortaya çıkar. Dolayısıyla bir ev inşa etme, yalnızca tekilliğinde bir evin değil, tümelliğinde bir evler örgüsünün meydana getirilmesi, ancak diğer yandan da, bu örgü içerisinde, tek tek her bir evin, sözkonusu örgüye atıfla ontik bağımsızlığının sağlanma işidir. Bu husûs, Cansever örneğinde, ontolojik ve etik bir öngörü zemininde yerine getirilmesi gereken bir faaliyet olarak mimarının zeminidir. Zira mimari, varlığın tüm vechelerine ilişkin sorunları kapsayan, bu sorunları çözmeyi amaç edinen, insanın yaşamını sürdürdüğü yapılar ve yapılardan müteşekkil şehirler vücûda getirmeye dönük bir süreçtir. Bu durumda mimari faaliyetin öznesi mîmar, artık bir inşa ustası veya bir sanatkâr olarak değil, inşa etkinliği üzerinden aslen bir şehirdeki sosyal ilişkileri de düzenleyen bir düşünür veya aslî bir fâil şeklinde görülmelidir. Bu çalışmada, râyiçte sadece bir *décoration* çalışması olarak görülen mimarının, Turgut Cansever'den hareketle, Osmanlı şehri misal tutularak, insan varlığının ontolojik ve etik cihetleriyle ilgili bağı irdelenecektir.

Anahtar Sözcükler: Ontoloji, mimari, etik, özne, mesken, aslî fâil.

ABSTRACT

According to Turgut Cansever, the city is the most important structural organization which is founded to regulate human life. The groundwork and the main constituent of a city is the dwelling place constructed by the architect who is also a Subject. However, construction is by no means seen only as an erection of a single dwelling place but rather is to be regarded as an activity that determinate and modify of the whole physical and social relations between dwelling places that share the same *topos*. The process of a construction of a dwelling place in this sense arises as a poetical social activity that regulates human relations through the instrumentality of structural organizations. What is more, construction is to provide not only a framework that is composed of different dwelling places but also is to give a single dwelling place its ontological substantiality within this framework with reference to holistic principles of accommodation. These facts are the *conditio sine qua non* of the architectural activity which must be also granted through ontological and ethical foresights. Thus, architecture, according to Cansever, is to be an activity field that comprehend the problems about whole aspects of Being. Its basic aim is to provide human beings with welfare through the construction of dwelling places which give rise to a city which must be founded with respect to those questions and solution proposals about Being, at the end. Yet, in this respect, the Subject of architectural work, namely the architect, can neither be considered as a technician nor a craftsman in that sense only but on the other hand must be regarded as a thinker or a principal actor who determinates ethical and political associations of a city by the way of the constructive organizations and dwelling places. In this paper, it is going to be tried to consider the deep aspects of architecture which is seen nowadays only as a *décoration* work. At that point, the deep-rooted demands of architectural work that contains ontological and ethical problems of human beings are going to be investigated with the help of certain written texts of Turgut Cansever via taking example the Ottoman City.

Keywords: Ontology, architecture, ethics, dwelling place, principal actor.

1. Giriş

Felsefenin başlıca disiplinlerinden ontolojinin, yani varlığın tüm vechelerini irdeleyecek şekilde kuşatmaya çalışan araştırma alanının, geçmişten günümüze akan temel bir problemi bulunmaktadır: değişim. Gündelik tecrübe, duyumları bir hareket noktası kabul ettiğinde, evrendeki herşeyin sürekli bir değişim içinde olduğunu gösterir. Bununla birlikte yine aynı tecrübe, genelde bir yaşantının imkân

dâiresinde bulunması için, bu sefer duyumların yanına düşünme kuvvetini de alarak, değişim esnâsında, değişime de zemin teşkil etmesi gereken sabit bir dayanak arar (Kant, 1999, s. 99). İlgili mevzû devam ettirilip derinleştirildiğinde, aslında insan olma husûsunun da içerisinde anlamını bulduğu son derece önemli bir mesele gün ışığına çıkar: Eğer hem değişim hem de kalıcılık kabul edilmesi gereken birer hâl ise, birbirini âdeta yadsıyan bu iki hâl arasında bir râbıta mevcûd mudur? Ontolojinin bu temel sorusu, kendisi de ontolojinin bir alt disiplini olan ve “insanın içinde yaşadığı ortamı” vücûda getirme sanatı (Cansever, 2010, s. 33) olarak târif edilebilecek mimarinin de asıl konusu olmaktadır. Açılırsa, mimari “varlığın tüm alanlarına ilişkin sorunları kapsayan, onları çözmeyi amaç edinen, insanın her yönü ile yaşadığı güzel yapıları ve güzel şehirleri” meydana çıkarma faâliyetidir (2010, s. 33). Şehir ise “insan hayatını düzenlemek üzere meydana getirilen en önemli, en büyük fizikî ürün olarak yaşamı çepeçevre kuşatan” bir organizasyondur. Bu durumda mimari, “insan ile varlık arasındaki ilişkiyi, maddî, organik, ruhî ve fikrî bütün varlık alan ve tabakalarında düzenleyen disiplindir” (Cansever, 2002, s. 33). Böylelikle ontolojinin temel meselesi, “mimari” denilen etkinlikte, “şehir” merkezinde olmak kaydıyla, insanın yaşam alanlarının değişim ve kalıcılık hâlleri cihetinde nasıl kurulacağı veya yapılandırılacağı problemine dönüşmektedir.

Ancak günümüz, Cemal Süreya’nın “Bütün mimarlar yüksek, mühendisler de / Bir sen kaldın alçak mimar ey Sinan Usta!” sözleri ile, artık, *etiket*i itibâriyle yüksek katlarda manzara seyretme (*theōria*) ve esâsen malzeme (*arkhē*) kavrama vasatında beceri (*tekhnē*) sergileyen hüküm vericiyi (*arkhōn*), saklı duruşunun açılışı (*alētheia*) bağlamında seçip ayırmamakta (*diakrinō*); sözümona aktörün (*tektōn*), varlık statüsü yönünden görüş kuvveti şeylerin temeli *intellectus archetypus* (aşkın’lık makâmındaki aslî fâil) değil, fakat şeylerin tahayyüllerine (*eidōlon*) gereksinim duyan *intellectus ectypus* (düşkün’lük makâmındaki özne) olması hasebiyle işinin seyirlik bir *décoration* çalışması olduğunu hatırlamamayı tercih etmektedir. Bu duruma “dekor”un “[ö]nünde oyun oynanan sahte çerçeve” (Cansever, 2002, s. 88) oluşu eklendiğinde, mimarinin temel meselesinin de nasıl bir gölge oyununa dönüştüğü ortaya çıkar.

Mesele şehir organizasyonu bağlamında derinleştirilirse, bildindiği üzere günümüzde, mimarinin eksen birimi olan şehir, *décoration* hattına tahvil edili bir tarzda, mutlak ve değişmez bir iradece buyrulmuş inşâ ve imar tekniklerine dayandırılır. Matematik bir kesinlik ve değişmez bir düzen tutkusuyla belirlenen, güç merkezinin çevre üzerindeki mutlak baskısıyla beslenen ve tek bir kalıptan çıkmışcasına bir diğerine benzeyen şehirler meydana getirmeye dayanan bu tahayyülün kökleri, Roma İmparatorluğu’nun şehir kavrayışında, Batı Rönesansında ve müteâkıben gelişen Avrupa siyasî yapılanmasında bulunur. Tarihî süreç içerisinde, timsâli “alış-veriş merkezi” olan bir modaya göre evrilen bu yapılanma, bir yandan tüm mahremiyeti ortadan kaldıran bir teşhirciliğe, diğer yandan da ferdiyetin mevcûdiyet şartlarının silindiği ve ancak yığın ve yığın içinde yer alabilenin belirli

mekânlarda icmâl edildiği bir tahakküm vâsıtasına dönüşmüştür. Böylece, yukarıdaki mısralarda en keskin anlamını bulan ve bu meyanda de aslen *düşkün*lük makâmındaki (*intellectus ectypus*) bir ‘tekeli’den sudûr eden birlikteliğin kalıcılığı sorgulanmaz olmuş, bu yolda takdim edilen çokluk yalnızca çeşitliliğin sergilenmesi olarak idrâk edilmiş; nihâyet, fikrî düzlemde, hem çokluğu mümkün kılan *aşkın* birlik hem de çokluktaki birlik ve biriciklik meselesi hafızâlardan giderilmiştir.

Bu çalışmanın amacı, Osmanlı şehir teşekkülünü, Turgut Cansever’in (1921-2009) mimari fikriyatından hareketle temelleri bakımından irdelemek; bu irdeleme boyunca da mimarinin ontolojik ve etik zeminini tekraren düşünmeye çalışmaktır. Buna göre, şehrin tesis edici kuvveti, ontolojik ve etik vecheleri bütünleyecek şekilde, esâsen her şeyi yerli yerine koymak anlamına gelen “adâlet” fikrinde yatar. Bu fikir, bir toplumun geçmiş, şimdi ve geleceğini, yüklenme imkânları çerçevesinde barındıran şehrin, gerek birlik içerisindeki çokluk gerekse de çokluk içerisindeki birlik üzerinden binâ edilme mecbûriyetini getirir. Hâl böyle olunca adâlet düşüncesi merkez kabul edilmek sûretiyle Osmanlı hayatında, şehrin tesisine dâir en temel mesele, yani “kalıcı olan ile değiştirilebilecek olan”ın dengesinin nasıl sağlanabileceği problemi bir çözüme kavuşturabilmiştir.

2. Ontolojik Ufuk

Turgut Cansever’in vurguladığı üzere gerek bir yapı olarak şehrin, gerekse de şehri oluşturan farklı yapıların tesisine mimari üzerinden yön veren irade veya tercihler, genel olarak insan topluluklarının dünya görüşleri ekseninde biçimlenir (Cansever, 2010, 17-18). Bu durumda mimari faaliyet, esâsen, bir “ön irade” veya bir öngörü ekseninde yerine getirilir. Tekrar varlığın değişim ve kalıcılık hâllerine dönülürse de, mimarinin başlıca meselesi, şehrin yapılar üzerinden kuruluşuna imkân tanıyacak iradenin veya öngörünün mahiyetinin nasıl anlaşılması gerektiği olacaktır. Bu meyanda ortaya çıkan tarihî sürece dikkat edildiğinde, mezkûr problem ontoloji cihetinde anlaşılacak zorunda kalınacak, böylelikle de bahse konu iki temel yaklaşım birbirinden ayırd edilebilecektir. Bunlardan ilki, genel olarak statik bir *varlık anlayışı* ekseninde biçimlenen, şehirler ile şehirleri kuran unsurları değişmez / kalıcı yapılar olarak tasarlamaya yönelik görüştür. İkinci yaklaşım ise dinamik bir varlık kavrayışı bağlamında, esâsen şehri sürekli değişen bir ilişkiler ağı olarak düşünmeyi içermekte ve kalıcılık yerine, bitimsiz bir değişmeyi merkeze almaktadır. Yine tarih referans alınırsa, ilk anlayışın en keskin bir biçimde somutlaşması Mısır piramitlerinde ve bunu belirleyen irade olarak “firavun” örneğinde ortaya çıkarken; ikinci anlayışın en çarpıcı örneği ise şehirlerdeki tüm kalıcı unsurları yok etmeyi âdeta uhrevî bir vazîfe sayan Cengiz Han ve takipçilerinin, kurulu tüm şehirleri yıkan ve kalıcılığa meydan okuyan anlayışında ortaya çıkmaktadır (2002, s. 17; 2010, s. 19-20). İlk türdeki anlayış, mutlak değişmezlik savıyla sanki varlığa demir atmaya, dahası, varlığın değişmezliğine yönelik düşüncüyü, sadece kendisi için değil, tüm nesiller için bir kânun olarak konumlandırmaya çalışır.

Diğer yandan ikinci türdeki anlayış ise salt değişimin veya oluşun herhangi bir sabit noktayı imkânsız kılması nedeniyle insan yaşamının sürüp gitmesine aslen olanak tanımaz. Hâl böyle olunca, Cansever'e göre, mimari faaliyetin odağı, zamanın kaydına tâbi olan (yani değişim) ile zamanın kaydına tâbi olmayan (yani kalıcılık) husûsların birlikte nasıl ele alınabileceği; şehrin kuruluşunun mimarının başlıca meselesi olması açısından bakılırsa da, “şehirde kalıcı olan ile değiştirilebilecek olan”ın dengesinin nasıl sağlanacağı olmak durumundadır. Ontolojinin veya *varlık'a dâir fikriyatın* klasik problemi olduğu vechiyle de artık mevzû, yani mimarideki şehrin yapılar üzerinden kuruluşuna imkân tanıyacak iradenin veya öngörünün mâhiyet esâsı, böylelikle, tüm fikrî etkinlikleri kuşatacak şekilde felsefenin temel sorusuna dönüşür. Bu soru, zaman meselesi cihetinden, kadim ‘muthos’larda söylendiği üzere, “genesis”e tâbi olmayan ile “genesis”e tâbi olan arasındaki ayrı-gayrılığın, ancak Cansever’in vurgusuyla, bir o kadar da beraberliğin veya birlikteliğin nasıl anlaşılabilirliği. Platon’dan yararlanılırsa temel soru ilkin, “[n]edir bu dâima olma’da-duran fakat hiçbir zaman doğmak’ta-olma’sı bulunmayan (*ti to on aei, genesin de ouk ekhon*) ve nedir bu dâima doğmak’ta-olan fakat hiçbir zaman olma’da-durmayan (*ti to gignomenon men aei, on de oudepote;*)” şeklini alacaktır (Platon, 1989, s. 28). Buradan devam edildiğinde de tartışma, doğal bir biçimde ve en kuşatıcı olarak, zamanın kaydına tâbi *olan* ile zamanın kaydına tâbi *olmayan* arasındaki râbitanın ‘olma mahâlli’nde nasıl tesis edilebileceği veya tesis edilip edilemeyeceğidir. Cansever’in bizzat ilgilendiği felsefe tarihi üzerinden, ancak onun değinmemekle birlikte fikriyatının uyum içinde olduğu bir nazari bakışla devam edilirse, Sokrates öncesi büyük düşünür Anaksimandros’un vecîzesi açısından, şeyler / olanlar mevcûdiyete salınır ve zorunluluk uyarınca mevcûdiyetten çekilir; bu salınma ve çekilme ise an be an ‘olma mahâlli’nde gerçekleşir (Kranz, 1994, s. 32-33). Direk’in Heidegger bahsinde “olan”lar’ı (*ta onta*) “olma’ya (*einai*)” nazaran, “genesis” itibâriyle “açığa çıkma, örtüsü açılma, gizliliği terk etme” ve “phthora” esâsında “açıklıktan gizliliğe rücu etme” şeklindeki tasviri dikkate alındığında (Direk, 2005, s. 76), mimarının ontoloji yönünden kuşatılması, an be ab ‘olma mahâlli’nde kalma ve kalmama hâllerinin idrâkına açılmaktadır. Şu durumda, mimari faaliyet ve şehrin kuruluşu bağlamında somutlaştırılırsa, Cansever’e göre mimarın temel meselesi, “şehirde kalıcı olan ile değiştirilebilecek olan”ın dengesinin nasıl sağlanacağını bir çözüme kavuşturabilmektir. Şimdi, bu sorunun nasıl yanıtlandığına geçmeden, Cansever’in, ana hatları sunulan mezkûr soruna bir zemin oluşturacak şekilde, mimarî hakkındaki görüşlerini özlü bir şekilde irdelemek uygun olacaktır.

3. Etik Cihet

Yukarıda dillendirilen sorulara bir yanıt aramaya geçmeden önce, çağdaş medeniyetlerin de yazgısını tâyin eden son derece somut bir olguyu gündeme getirmekte fayda bulunmaktadır. Genel olarak

“gelişmiş” denilen ülkelere bakıldığında, herkesin mâlûmu olduğu üzere, yaşadığımız şehirlerin, âdeta matematik bir kesinlik ve değişmez bir düzen tutkusuyla inşâ edildiği, “müteahhid” adı verilen bir *sahne sanatçısının*, tek bir kalıp üzerinden yaşama alanlarını sahiplendiği görülmektedir. Yalnızca seyirlik bir *décoration* çalışması anlamına gelen bu sahiplenmede, aslen *yuva* vasfını hâiz evler, aralarında bir yürüme mesafesi bile boşluk bırakılmadan inşâ edilen bir dizi beton yığınına döndürülür. Öyleki artık, “yan yana gelen iki binanın birbirinden ayrı iki bina olduğunu anlamak için iyice yaklaşp iki binanın arasındaki iki milimetrelik yahut yarım santimlik derzi görmek” gerekir (Cansever, 2010, s. 92).

Şu hâlde, şehrin tesisinin değişim ve kalıcılık üzerinden nasıl anlaşılabilceği husûsu, insan olmanın temel bir problemini de yeniden dikkatlere sunacak şekilde, kadim bir meseleyi daha gündeme taşımaktadır: bir’lik ve çok’luk, başka bir deyişle *tek başına olma* ve *çokluk içinde bulunma* veya “etik” ilişki problemi. Konu mimari dili bağlamında değerlendirildiğinde, Cansever şu şekilde bir saptamada bulunur:

[H]er yapı, içinde yaşayanı şu veya bu şekilde dışarıdan ayırır. Ona yeni bir hudut kazandırır ve yön verir (...). Her yapının yanındaki diğer yapılara göre vaziyet alış, yerleşisi o yapının var olma sebebini ve yapıyı vücuda getirenlerin çevre karşısındaki tutumunu ortaya koyar (2010, s. 49).

Şehrin ilk yapı taşının “ev” olduğu fikri de unutulmadan bu sözler dikkate alındığında görülmektedir ki inşâ, sadece tek bir eve dâir olmayıp, aynı zamanda, o ev ile birlikte aynı mekânı paylaşan diğer evlerin de, kurulacak fizikî ve toplumsal ilişkiler yönünden belirlenme sürecidir. Bu mânâda inşâ, insanlar arası ilişkileri yapılar üzerinden düzenleyen etik ciheti haîz bir *praksis* hüviyetini kazanır. Dolayısıyla bir ev inşâ etme, yalnızca tekliğinde bir evin değil, tümlüğünde bir evler örgüsünün meydana getirilmesi, ancak diğer yandan da, bu örgü içerisinde, tek tek her bir evin, mezkûr örgüye nazaran ontik bağımsızlığının (müstakil var oluşunun) sağlanma işidir. Aynı husûs, tâkib edileceği gibi, sadece ev değil, gerekli değişikliklerle, mimari faâliyetteki her ayrı birim için de geçerli olacaktır. Demek ki mimari, bağımsız yapılar meydana getirme sanatı olmanın yanında, bağımsız yapıların birbirleriyle mümkün bir râbıtasını da kuran bir alan olmak zorundadır. Bu durumda, beşerî düzlemde konu, genel olarak hayatın devam ettirildiği yerlerin cümlesinin, insan varlığının mevcûdiyet koşullarına uygunluk gözetilerek nasıl ele alınabileceği olmaktadır.

Turgut Cansever, buraya kadar irdelenmeye çalışılan sorunları ve bu sorunlara yönelik yaklaşımını şu sözlerle netleştirir:

Bilinci biçimler dünyasına yansıtma çabasıdır yapmak istediğim. Yapmak istediğim şeylerden bir diğeri, maddî varlık tabakasının; yani, bütün inşaat malzemesi, teknolojisi vs.’nin gereklerini dikkatle yerine getirerek, ancak bu malzemeyi fikir ve inanç dünyamızın transandental çerçevesi içerisine

yerleştirerek sosyal, iktisadî ve biyolojik varlık alanı gerçeklerini saygıyla inceleyip gereklerini tam yerine getirerek; güneş, gölge gibi psişik dünyamızın gerektirdiği sükûnet ve huzuru sağlayarak, yavaş hareket çerçevesi içinde, bağımsız tektonikleri, üzerine ilave alabilecek kitle kolektivitelerini tezyinî bir niteliğe ulaştırmak istiyorum (2002, s. 39).

Görüleceği üzere bu ifâdelerin birbiriyle ilgili çeşitli katmanları bulunmaktadır. Herşeyden önce, Düzenli'nin vurgusuyla, *bilinci biçimler dünyasına yansıtma çabası*, “idrâk seviyesine göre inşâ” fiilinin gerçekleştiğinin göstergesidir (2009, s. 37): “Çünkü mimarlık sözkonusu olduğunda, eşyayı layıkınca bilmenin ‘idrâk’ ile, ef’ali (yani fiilleri) layıkınca kılmanın ‘inşâ’ ile” mümkün olduğu gözlerden kaçırılmamalıdır (Düzenli, 2009, s. 38). Şu durumda, önceki belirlemelerden yararlanılırsa mezkûr alıntıdaki ilk katman, mimarinin dayandığı ön irade veya öngörüyü, “bilinci biçimler dünyasına yansıtma çabası” şeklinde somutlaştırmakta; yani mimari faâliyetin beşerî varlıklar yönünden gerçekleşme amacını göstermektedir. İkinci katman, maddî varlık tabakasını transandental bir çerçeve içerisinde kavramanın gerekliliğine işaret etmekte; bu bakımdan da mimari faâliyetin temel sorusuna bir yanıt oluşturma'nın ilk adımını atmaktadır. Diğer bir deyişle bu katman, hem kalıcı olanı hem de değişime tâbi olanı adlandırmakta, ayrıca bu ikisi arasında bir bağlantı kurulması gerektiğini netleştirmektedir. Cansever'den yapılan alıntının devamı, mimarinin temel sorusuna doğru bir yanıtla yönelik ikinci adımı gösterir. Bu adım, transandental çerçeve içerisinde çeşitli şekillerde yer alacak olanların veya bu çerçeveye yerleştirilecek olanların, “gereklerini dikkatle yerine getirerek” ve “gerçeklerini saygıyla inceleyip gereklerini tam yerine getirerek” ifâdelerinde somutlaştığı üzere, kendi ontik vasıflarını reddetmeden, tam aksine, bu vasıfları dikkate alarak nasıl ilgili çerçeve içerisinde konumlandırılacağını saptamaktadır. Böylece, bulunduğu yer itibarıyla transandental çerçeveye bağlı kılınacak olanlar, bir yandan sözkonusu çerçeve içerisinde yer alarak özel mânâda bir bütünün bir parçası olarak tasavvur edileceklerken, diğer yandan bahis mevzû edilen tasavvur, onların kendilerine ait temsil etme imkânlarını, “bağımsız tektonikler” sözüyle vurgulandığı üzere dışlamayacaktır. Mimari faâliyetin bütün ve parça ilişkisi yönünden bu şekilde belirlenmesi, diğer yandan, “üzerine ilave alabilecek kitle kolektiviteleri” ifâdesi uyarınca, tüm zamanlar için mutlak bir belirleme yerine, zamanın akışı boyunca mimarinin kapsadığı meselelerin yeniden ve yeniden değerlendirmeye tâbi tutulmasına imkân vermektedir. Yine Düzenli'den yararlanılarak somutlaştırılırsa, örneğin “[ş]ehirlerdeki doku ile konut dokusunun sadece ‘dokunarak’ meydana getirildiği” bir şehir ve çevresi Cansever'in bakışındaki merkezî unsurlardan biri olacaktır (Düzenli, 2009, s. 127).

[Y]er, ancak tarihî bütünlük içinde ve fizikî çevrenin bütünüyle vardır (Cansever'den akt. Düzenli, 2009, s. 164).

Turgut Cansever'in bu belirlemeleri, tarih düzleminde bakıldığında, esâsı yönünden kaynağını Osmanlı şehir anlayışından almaktadır. Daha önce değinildiği üzere Osmanlı yaşamında, şehrin tesis edici kuvveti, temelde her şeyi *yerli yerine koymak* anlamına gelen “adâlet” fikrinin idrâkından geçer. Bu fikir, bir toplumun geçmiş, şimdi ve geleceğini, yüklenme imkânları çerçevesinde barındıran şehrin, gerek birlik içerisindeki çokluk gerekse de çokluk içerisindeki birlik üzerinden bina edilme mecbûriyetini getirir. Hâl böyle olunca adâlet düşüncesi, evvel-emirde, varlığın tüm vechelerine duyulan bir saygıyı doğurmuş; Osmanlı hayatında, şehrin tesisine dâir en temel problem, yani “kalıcı olan ile değiştirilebilecek olan”ın dengesinin nasıl sağlanabileceği husûsu müstesnâ bir çözüme kavuşturabilmiştir.

Peki, değişme içerisinde değişmezlik ve çokluk içinde birlik meseleleri, Osmanlı şehrinde hangi ilkelere yaslanılarak çözülmüştür ve bu çözüm esâsen ne içermektedir? Cansever'den yapılan alıntının çözümlenmesinin de gösterdiği üzere, mimarinin ontolojik (veya transandantal) ve etik zemini netleştiği üzere, günümüz mahâllinde konu nasıl derinleştirilebilir? Şüphesiz, bu sorunların ve çözümlerinin tam mânâsıyla hakkını vererek irdelenmesi çok geniş kapsamlı bir çalışmanın konusudur. Burada biz, genel ama kuşatıcı olabileceğini düşündüğümüz ilkeler düzleminde bazı belirlemeler ile çalışmamızı tamamlayacağız.

4. Değerlendirme

İlk olarak, çalışma içerisinde, ontolojinin bir alt disiplini olarak tanımladığımız mimarinin, Osmanlı şehrinde değişim ve kalıcılık problemine nasıl bir çözüm sunduğuna bakmak gerekmektedir. Bu husûs aynı zamanda, bir şehrin kuruluşunun dayandığı öngörü zemininin de anlaşılmasını sağlayacaktır. Cansever'e göre, buradaki kilidi açacak anahtar, “[y]aptığımız yapının kendisinin mi, yoksa o yapıya biçim veren iradenin, ruhun mu devam etmesi gerekir?” sorusuna yanıt vermekten geçer (2002, s. 18). Bu sorun Osmanlı şehrinde, maddî alemin sürekli değişim ve geçiciliği, buna karşın maddî alemin mevcûdiyetine imkân tanıyan aslî varlığın kalıcılığı düsturuyla çözüme kavuşturulmuştur. O hâlde şehirler ve şehirdeki yapılar, yukarıda verilen “piramit ve firavun” örneğinde olduğu gibi mutlak kalıcılık ülküsüyle değil, mimarinin öznesinin ve ayrıca nesnesinin değişebilirliği fikriyle ikâme edilmiş durumdadır. Mimar kendi çözümünü tüm nesiller için mutlak bir gerçek gibi vazetmeyecek, mimari üzerinden oluşturulan yapılar da içinde bulunulan şartlara göre farklı malzeme ve malzemeyi kalıba dökme tarzları üzerinden inşâ edilecektir. Ancak bu görüş, yine yukarıda verilen, Cengiz Han ve takipçilerinin varlıktaki tüm kalıcılığı giderme anlayışını da kuşatarak aşmaktadır. Âlem, kendinden kâim olmasa da, kendinden kâim bir aslî varlığın tekvini ve

varlığın ‘iz’ini barındıran aslî fâiler cenâhında işlemektedir. Dolayısıyla içkin bir nizam, zâten âlemin kendisinde mevcûddur. Mesele bu nizamı kavramak ve onun gereklerine göre inşâ faâliyetini yürütmektir.

Bu çözüm, ikinci olarak, varlığın tüm cihetlerine saygı göstererek, bu cihetler arasındaki farklılığı veya zıtlığı gidermeden, bunları bir kapta mayalamayı getirmektedir. Klasik örneklerle devam ettirilirse, Batı Ortaçağı’nın Gotik mimari anlayışı, müntesiplerinin varlık telakkisi gereği maddî âlemi topyekün reddetmektedir. Bu nedenle de bir yapıda kullanılan sözgelimi bir taş, mümkün olduğunca örselenmekte, taşın taş olma vasfının kaybolduğu bir yola girilmektedir. Barok mimaride, bir bütünü oluşturan parçaların o bütünden ayrılması imkânsız hâle getirilir. Bu durumda parça, bütün içerisinde sınırları tamamen silinmiş bir biçimde, müstakil mevcûdiyetini kaybeder. Bunlara karşıt olarak ise Osmanlı mimarisinde mesele, “yapıyı maddî varlık alanının özelliklerine öncelik vermeden, abartmadan, ancak mesela taş veya tuğlanın, duvarın bir parçası olarak ele alındığı ama aslî niteliklerini koruyarak taşların, tuğlaların bir araya gelmesiyle oluşan ‘duvar’ın mahiyetine uyarak oluşturma niteliğine uyum sağlayacak bir biçimde şekillendirilir” (Cansever, 2010, s. 62). İnsan varlıklarının da, çokluk içerisinde birliğini kaybetmeden yaşayabilmesine, yani mümkün bir inşâ üzerinden mümkün bir ‘etik’e izin veren bu anlayışı, Cansever şöyle özetler: “Kendi merkezi etrafında kapalı ve statik, donuk bütünlüklerin yerine, varlığın sürekli oluşan vechesinin ihtiyaçlarını karşılamak için dinamik, açık, kümülatif bütünlüklerin yapı taşı olan tektoniklerin sonsuz mekân içinde sorumlu varlıklar olarak yer alması ile oluşan” Osmanlı şehri, erdemli insan “tasavvurunun bir zarureti ve yansıması”dır (2010, s. 65).

Üçüncü olarak, varlığın tezâhür ediş hâllerine duyulan saygı, varlığın an be an taze kalarak açılışının getirisi, güzelliğe duyulan bir iştiyakı beraberinde taşımış; mimar, yapı ve yapıların birlikteliği üzerinden, şehri güzelleştirmeyi ve zenginleştirmeyi denemiştir: “toprak toprak olarak, tahta tahta olarak, çini çini olarak sahip oldukları aslî özelliklerini yansıtmak suretiyle birbirlerinin yanında en uygun ilişkiler içerisinde dünyaya” eklenerek onu güzelleştirir (2002, s. 150). Bu anlayışın en belirgin örneklerinden biri olan (Çelebi Mehmed hükümdarlığı sırasında inşâ edilen ama sonradan zorunluluklar nedeniyle kısmen yenilenen) Bursa’daki Emir Sultan Külliyesi’nde, “[k]esme taşların kendine özgü bir tevazûu vardır (...). Işığın da, gölgenin de o mahalle özgü oyunları olur. Sabah başka, öğlen başka, akşam daha başka (...). Osmanlı mabedinin dış yüzeyinde renk kullanımından mümkün mertebe kaçınılmasının bir nedeni de budur. Taşların kendi ışığıyla, kendi gölgesiyle raksetmesine izin verip aradan çekilmek.” (Cündioğlu, 2012, s. 106). Hâl böyle idrâk edilince, Osmanlı şehir organizasyonu, terimin günümüzde kullanıldığı anlamda “kozmetik bir güzellik” değil, “kosmos”a, yani âleme içkin bir güzelliğin açılıp serpilmesi ve temsili olarak ortaya çıkar.

Son olarak “her şeyi doğru yerine koymak” olarak tarif edilebilecek “adâlet” fikri, bütün bir Osmanlı mimarisini katederek belirlemekte ve buraya kadar anlatılanlara asıl zeminini kazandırmaktadır. *

KAYNAKÇA

CANSEVER, Turgut (2002) *Kubbeyi Yere Koymamak*, 2. Baskı, İstanbul: İz Yayıncılık.

CANSEVER, Turgut (2010) *Osmanlı Şehri*, İstanbul: Timaş Yayınları.

CÜNDİÖĞLU, Dücan (2012) *Mimarlık ve Felsefe*, İstanbul: Kapı Yayınları.

DİREK, Zeynep (2005) *Başkalık Deneyimi: Kıta Avrupası Felsefesi Üzerine Denemeler*, İstanbul: YKY.

DÜZENLİ, Halil İbrahim (2009) *İdrak ve İnşa: Turgut Cansever Mimarlığının İki Düzlemi*, İstanbul: Klasik Yayınları.

KANT, Immanuel (1999) *Critique of Pure Reason*, ed. & trans. Paul Guyer & Allen W. Wood, Cambridge: Cambridge University Press.

KRANZ, Walther (1994) *Antik Felsefe – Metinler ve Açıklamalar*, çev. Suad Y. Baydur, İstanbul: Sosyal Yayınları.

PLATON (1989) *Timaios*, çev. Erol Güney & Lütü Ay, İstanbul: MEB.

* Bu çalışma, daha önce, yazarının, <<“Osmanlı Şehrini Hatırlamak: Çokluk İçindeki Bir(icik)lik,” *IV. Uluslararası Canik Sempozyumu: Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk*, 15-17 Mayıs 2015, Samsun, Türkiye>> künyeli, basılmış bildirisinin, gözden geçirilmiş ve bazı eklemelerle genişletilmiş hâlidir.